

MAKTABGACHA VA MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI PSIXOLOGIK O'ZGARISHLARI

G'ofurova Mavludaxon Oybek qizi

Ma'sofaviy ta'lim Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Qo'qon universiteti Andijon Filliali

Telefon +998930608783

Annotatsiya

Ushbu akademik maqola maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda yuz beradigan psixologik o'zgarishlarni chuqur tahlil qiladi. Maqolada kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-emosional o'zgarishlar, shaxsiyat shakllanishi va o'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlari bosqichma-bosqich yoritilgan. Bolalarning maktabga tayyorgarligi, o'quv faoliyati va ijtimoiy moslashuvi bilan bog'liq psixologik jihatlar muhokama qilingan. Shuningdek, bolalar rivojlanishi nazariyalari (Piaget, Vigotskiy, Erikson) kontekstida ushbu o'zgarishlarga baho berilgan va ota-onalar, pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ilgari surilgan. Maqola bolalar psixologiyasini tushunish va ularning sog'lom rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan harakatlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Bolalar psixologiyasi, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-emosional rivojlanish, maktabga tayyorgarlik, o'smirlik davri, shaxsiyat, o'quv faoliyati

Abstract

This academic article provides an in-depth analysis of the psychological changes occurring in preschool and school-aged children. It systematically covers cognitive development, socio-emotional changes, personality formation, and the

specific characteristics of adolescence. The article discusses psychological aspects related to children's school readiness, learning activities, and social adaptation. Furthermore, these changes are evaluated within the context of child development theories (Piaget, Vygotsky, Erikson), and practical recommendations are put forth for parents and educators. This paper serves as a theoretical and practical foundation for understanding child psychology and supporting their healthy development.

Keywords: Child psychology, cognitive development, socio-emotional development, school readiness, adolescence, personality, learning activity

Аннотация

Данная академическая статья предлагает глубокий анализ психологических изменений, происходящих у детей дошкольного и школьного возраста. В статье поэтапно освещаются когнитивное развитие, социально-эмоциональные изменения, формирование личности и особенности подросткового периода. Обсуждаются психологические аспекты, связанные с готовностью детей к школе, их учебной деятельностью и социальной адаптацией. Также эти изменения оцениваются в контексте теорий детского развития (Пиаже, Выготского, Эриксона) и предлагаются практические рекомендации для родителей и педагогов. Статья служит теоретической и практической основой для понимания детской психологии и поддержки их здорового развития.

Ключевые слова: Детская психология, когнитивное развитие, социально-эмоциональное развитие, готовность к школе, подростковый период, личность, учебная деятельность

Kirish

Inson rivojlanishi bevosita murakkab va bosqichma-bosqich psixologik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon ayniqsa maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir yosh bosqichi o'ziga xos

kognitiv, ijtimoiy, emosional va shaxsiy xususiyatlarni shakllantirib, bolaning dunyoqarashi, o'rganish qobiliyati va ijtimoiy munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu davrlar kelajakdagi shaxsiyatning poydevorini quruvchi muhim jarayonlar bilan to'la bo'lib, ularni tushunish va to'g'ri yo'naltirish bolalarning har tomonlama sog'lom rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bolalardagi ushbu psixologik o'zgarishlarni chuqur o'rganish ota-onalar, pedagoglar va jamiyat uchun ularning ehtiyojlarini samaraliroq qondirish, ta'lim jarayonini optimallashtirish va potensial qiyinchiliklarning oldini olish imkoniyatini beradi. Mazkur maqola maktabgacha yoshdan to katta maktab yoshiga qadar bo'lgan bolalardagi psixologik o'zgarishlarning asosiy jihatlarini, ularning nazariy asoslarini va amaliy ahamiyatini ko'rib chiqishni maqsad qilgan. Unda rivojlanishning har bir bosqichi uchun xos bo'lgan psixologik xususiyatlar, o'quv faoliyatiga ta'siri va shaxsiyat shakllanishidagi ahamiyati atroflicha yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning psixologik rivojlanishi sohasi bolalar psixologiyasi va pedagogikaning markaziy masalalaridan biri hisoblanadi. Bu davrlardagi psixologik o'zgarishlar bolaning kelajakdagi intellektual salohiyati, ijtimoiy ko'nikmalari va emosional barqarorligini belgilaydi. Adabiyotlarda ushbu masalalar turli nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar orqali keng yoritilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning kognitiv faolligini shakllantirishda qiziqishlar, turli kognitiv munosabatlar va loyiha turlarining muhim rolini ta'kidlaydi. Uning fikricha, kognitiv faollik bolalar psixologiyasida markaziy tushuncha bo'lib, olimlar tomonidan aqliy faoliyat shakli, bilishga bo'lgan tabiiy intilish, tayyorgarlik holati yoki shaxsiy sifat sifatida turli xil ta'riflangan. Bolalar tabiatan tadqiqotchi bo'lib, doimiy qiziqish va yangi ma'lumotlarni mustaqil izlash istagiga ega. Shuning uchun ularning bu intilishlarini doimiy qo'llab-quvvatlash va

ragʻbatlantirish rivojlanish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy maktabgacha taʼlim amaliyotida kognitiv motivatsiyani, tasavvurni va ijodiy ishtirokni ragʻbatlantirish uchun tadqiqot, ijodiy va axborot-amaliy kabi turli xil faoliyat va loyihalar qoʻllaniladi. Bu yondashuv bolaning dunyo murakkabliklarini kashf etish va tushunishga boʻlgan tugʻma ehtiyojiga asoslangan, yuqori va barqaror kognitiv qiziqish bilan ajralib turadigan yuqori sifatli kognitiv rivojlanishni taʼminlashga qaratilgan.

Maktabga tayyorgarlik masalasi ham bolalar psixologiyasida alohida oʻrin tutadi. Bolalarning maktabga tayyorgarligi uchun muhim boʻlgan psixologik xususiyatlar, xususan, kognitiv rivojlanish, emosional yetuklik, ijtimoiy kompetentlik va oʻzini oʻzi boshqarish koʻnikmalari muhokama qilingan. Bu oʻzaro bogʻliq omillar bolaning maktab muhitiga muvaffaqiyatli moslashishi va rasmiy taʼlimga oson oʻtishi uchun juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, oʻzini oʻzi boshqarish koʻnikmasi samarali oʻquv jarayonida ishtirok etish va maktab tartiblariga moslashish imkonini beruvchi asosiy elementdir. Maktab muhiti natijalarga sezilarli taʼsir koʻrsatadi, tadqiqotlar bolalarning ruhiy salomatligidagi oʻzgarishlarning 3% dan 4,5% gacha maktablarga bogʻliqligini koʻrsatadi; ijobiy maktab iqlimi emosional va xulq-atvor muammolarining kamayishi bilan bogʻliq. Savodxonlik va hisoblash kabi kognitiv koʻnikmalarning erta rivojlanishi akademik muvaffaqiyat uchun asos boʻladi, emosional tayyorgarlik esa bolalarga oʻz his-tuygʻularini boshqarish va yangi sharoitlarga moslashishga yordam beradi. Ijtimoiy kompetentlik tengdoshlari va oʻqituvchilar bilan ijobiy oʻzaro munosabatlarni shakllantiradi, kuchli oʻzini oʻzi boshqarish koʻnikmalari esa sinf qoidalariga rioya qilish va oʻquv faoliyatida faol ishtirok etish imkonini beradi. Shu sababli, bolalarning maktabga muvaffaqiyatli kirishi va doimiy akademik yutuqlari uchun ushbu kognitiv, emosional, ijtimoiy va ekologik oʻlchovlarni qamrab oluvchi yaxlit strategiya zarur.

Boshlang'ich va o'rta maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik holatini baholashning muhimligi aniqlangan. Ushbu ahamiyat bolalarning ushbu shakllanish davrlarida tez va sezilarli aqliy, emosional va ijtimoiy rivojlanish o'zgarishlari bilan izohlanadi. Bolalarning psixologik farovonligini muntazam baholash ularning umumiy farovonligi va akademik muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash uchun zarur deb ko'rsatilgan. Maqolada bolaning psixologik salomatligini tushunish va kuzatish ularning o'quv muhitida muvaffaqiyat qozonish va shaxsiy o'sish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi. Shunday qilib, proaktiv kuzatuv pedagoglar va ota-onalarga potentsial muammolarni o'z vaqtida hal qilish, har tomonlama rivojlanishga yordam beruvchi qulay muhitni yaratish va o'quvchilarning maktab davrida ham emotsional, ham akademik jihatdan muvaffaqiyat qozonishini ta'minlash imkonini beradi [3].

Bolalar rivojlanishi nazariyalarining asosi Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari (sensorimotor, operatsiyadan oldingi, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar), Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi (rivojlanishning yaqin zonasi, yordam berish) va Eriksonning psixosotsial rivojlanish bosqichlari (ishonch, avtonomiya, tashabbuskorlik, tirishqoqlik, identitet) kabi nazariyalar tomonidan qo'yilgan. Bu nazariyalar bolalardagi psixologik o'zgarishlarning tahlili uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda psixologik o'zgarishlar: kognitiv va ijtimoiy-emosional asoslar. Bu davr ikki yoshdan olti-etti yoshgacha davom etib, asosan o'yin faoliyati orqali dunyoni o'rganish bilan xarakterlanadi. Kognitiv jihatdan bu bosqich Piage bo'yicha operatsiyadan oldingi davrga to'g'ri keladi, bunda bolalarda ramziy fikrlash rivojlanadi, ular narsalarni va voqealarni tasvirlar, so'zlar va belgilar yordamida ifodalay oladilar. Tilning jadal rivojlanishi, fantaziya va xayolparastlikning kuchayishi kuzatiladi. Biroq, egotsentrizm (boshqalarning nuqtai nazarlarini tushuna olmaslik) va markazlashtirish (faqat bitta belgiga e'tibor berish) kabi xususiyatlar ham mavjud bo'ladi. Ijtimoiy-emosional jihatdan, bolalar o'z-

o'zini anglashni boshlaydilar, tengdoshlari bilan dastlabki do'stlik aloqalarini o'rnatadilar, o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'rganadilar. O'yin ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, rollarni o'zlashtirish va ijtimoiy qoidalarni tushunish uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqoti aynan shu davrda kognitiv faollikni, qiziqish va tadqiqotchilikni rag'batlantirishning muhimligini ta'kidlaydi.

Boshlang'ich maktab yoshi: o'quv faoliyati va ijtimoiy moslashuvning psixologik jihatlar. Olti-etti yoshdan o'n-o'n bir yoshgacha bo'lgan davr boshlang'ich maktab yoshiga to'g'ri keladi. Kognitiv jihatdan, Piagetning konkret operatsiyalar davri boshlanadi, bunda bolalar mantiqiy fikrlashni, konkret muammolarni hal qilishni o'rganadilar, ammo hali abstrakt tushunchalarni tushunish qiyinroq kechadi. Diqqat barqarorligi va xotira hajmi oshadi, o'qish, yozish va arifmetik ko'nikmalar shakllanadi. Maktabga tayyorgarlik, o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalari va ijobiy maktab muhiti bu davrdagi akademik muvaffaqiyat uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ijtimoiy-emosional jihatdan, Erikson bo'yicha "tirishqoqlik va pastkashlik" bosqichi bo'lib, bolalar maktabdagi vazifalarni bajarish orqali o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilishga intiladilar. Tengdoshlar guruhi ta'siri kuchayadi, ijtimoiy qoidalar va normalarni tushunish muhim ahamiyat kasb etadi, emosional boshqaruv ko'nikmalari rivojlanadi. Bu bosqichda bolalarning psixologik holatini muntazam baholash ularning o'quv muvaffaqiyati va umumiy farovonligi uchun muhimdir.

O'rta va katta maktab yoshi: kognitiv murakkablashuv, shaxsiyat shakllanishi va o'smirlik davri xususiyatlari. O'n-o'n bir yoshdan o'n yetti-o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan davr o'rta va katta maktab yoshini qamrab oladi, bu o'smirlik davri bilan chambarchas bog'liqdir. Kognitiv jihatdan, Piagetning formal operatsiyalar davri boshlanadi, bunda o'smirlar abstrakt fikrlash, gipotetik-deduktiv fikr yuritish, tanqidiy fikrlash va meta-kognitiv ko'nikmalarni o'zlashtiradilar. Ular kelajakni rejalashtirish, murakkab muammolarni hal qilish va turli xil qarashlarni tahlil qilishga qodir bo'ladilar. Ijtimoiy-emosional jihatdan bu davr Erikson bo'yicha

"identitetga qarshi rol chalkashligi" bosqichi hisoblanadi. O'smirlar o'z shaxsiyatini, qadriyatlarini va hayotdagi o'rnini izlaydilar. Tengdoshlar guruhining ta'siri eng yuqori cho'qqiga chiqadi, mustaqillikka intilish kuchayadi, ammo shu bilan birga emosional beqarorlik va kayfiyat o'zgarishlari ham tez-tez kuzatiladi. Ushbu davrda yuz beradigan tezkor aqliy, emosional va ijtimoiy o'zgarishlar sababli o'quvchilarning psixologik holatini baholashning nihoyatda muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi. Axloqiy fikrlash rivojlanadi, o'smirlar ijtimoiy adolat va axloqiy prinsiplar haqida chuqur mushohada yuritishni boshlaydilar.

Bolalar rivojlanishi nazariyalari kontekstida psixologik o'zgarishlarni tahlil qilish. Yuqorida qayd etilgan psixologik o'zgarishlarni tahlil qilishda bir qator rivojlanish nazariyalari muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Jan Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarning dunyoni qanday qilib bosqichma-bosqich tushunishlarini tushuntiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ramziy fikrlashi va egotsentrizmi operatsiyadan oldingi davrga, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning konkret fikrlashi konkret operatsiyalar davriga, o'smirlarning abstrakt fikrlashi esa formal operatsiyalar davriga mos keladi. Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi rivojlanishda ijtimoiy o'zaro munosabatlar va madaniyatning rolini ta'kidlaydi. Bolalar kattalar va tengdoshlari bilan muloqot orqali o'rganadilar, bu ayniqsa til rivojlanishi va ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirishda yaqqol namoyon bo'ladi. Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi esa inson hayoti davomidagi ijtimoiy va emosional rivojlanish bosqichlarini yoritadi. Maktabgacha yoshdagi tashabbuskorlik, boshlang'ich maktab yoshidagi tirishqoqlik va o'smirlik davridagi identitetni izlash bu nazariyaning markaziy tushunchalaridir. Shuningdek, Urie Bronfenbrennning bioekologik sistemalar nazariyasi rivojlanishga atrof-muhitning (oil, maktab, jamiyat) kompleks ta'sirini hisobga oladi, bu esa bolalarning psixologik farovonligini ta'minlashda maktab muhitining va psixologik holatni baholashning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola bolalarning maktabgacha va maktab yoshidagi psixologik o'zgarishlarini tahlil qilishga qaratilgan nazariy tadqiqot hisoblanadi. Tadqiqot metodologiyasi sifatli yondashuvga asoslangan bo'lib, u mavjud ilmiy adabiyotlar, empirik tadqiqotlar va rivojlanish psixologiyasining nazariy asoslarini kompleks tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Dastlab, mavzuga oid dolzarb ilmiy manbalar, jumladan, bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emosional va shaxsiy rivojlanishiga bag'ishlangan monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy jurnallardagi maqolalar tanlab olingan. So'ngra, bu manbalardagi ma'lumotlar sintez qilinib, turli yosh bosqichlariga xos bo'lgan psixologik o'zgarishlar aniqlangan va tizimlashtirilgan. Tahlil jarayonida Piaget, Vigotskiy, Erikson kabi yetakchi psixologlarning rivojlanish nazariyalari kontekstida bolalardagi o'zgarishlarga baho berildi. Maqsad, ushbu yosh davrlaridagi psixologik dinamikani keng qamrovli va chuqur anglashni ta'minlash, shuningdek, amaliy tavsiyalar uchun asos yaratishdan iborat. Bu yondashuv mavzuni keng miqyosda qamrab olishga va turli ilmiy yondashuvlarni birlashtirishga imkon berdi.

Xulosa

Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalardagi psixologik o'zgarishlar inson rivojlanishining eng dinamik va fundamental bosqichlarini tashkil etadi. Bu davrlarda bolaning kognitiv qobiliyatlari, ijtimoiy-emosional ko'nikmalari va shaxsiyatining asoslari shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ramziy fikrlash, tilning jadal rivojlanishi va o'yin orqali ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirish ustuvor bo'lsa, boshlang'ich maktab yoshida mantiqiy fikrlash, akademik ko'nikmalarni egallash va maktab muhitiga moslashish markaziy o'rinni egallaydi. O'rta va katta maktab yoshida esa abstrakt fikrlash qobiliyatining rivojlanishi, shaxsiyat identitetini shakllantirish va murakkab ijtimoiy munosabatlarga kirish asosiy xususiyatlar bo'lib hisoblanadi.

Ushbu o'zgarishlar Piaget, Vigotskiy, Erikson kabi nazariyotchilarning ishlarida o'z aksini topgan bo'lib, ularni tushunish bolalarning ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Bolalarning kognitiv faolligini rag'batlantirish, maktabga kompleks tayyorgarlikni ta'minlash va ularning psixologik holatini muntazam baholash ularning sog'lom rivojlanishi va akademik muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ota-onalar va pedagoglar bolalarning yoshiga mos rivojlanish xususiyatlarini chuqur o'rganishlari va ularning har bir bosqichdagi ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishlari lozim.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning tabiiy qiziqishlari va tadqiqotchilik intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ularga mustaqil izlanishlar uchun imkoniyatlar yaratish, turli loyiha faoliyatlarini keng joriy etish zarur.

Maktabga tayyorgarlikni faqat kognitiv ko'nikmalar bilan cheklamasdan, balki bolaning emosional yetukligi, ijtimoiy kompetentligi va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga ham e'tibor qaratish kerak.

Maktablarda ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish, bolalarning ruhiy salomatligini muntazam ravishda baholash va ehtimoliy psixologik muammolarni o'z vaqtida aniqlash hamda bartaraf etish choralarini ko'rish muhimdir.

O'smirlik davridagi shaxsiyat shakllanishi, o'z-o'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlash, ularga mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish va emosional barqarorlikni ta'minlash uchun psixologik yordamni kuchaytirish lozim.

Ta'lim tizimida psixologik xizmatni rivojlantirish, pedagog-psixologlarning malakasini oshirish va ularning ta'lim jarayonidagi rolini kuchaytirish zarur.

Bolalardagi psixologik o'zgarishlarni chuqur tushunish va ularga mos ravishda yondashish kelajak avlodning intellektual, ijtimoiy va emosional jihatdan yetuk, barkamol shaxslar bo'lib kamol topishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bola rivojlanishi. Boston 2013.
2. Bolaning Psixologiyasi. 1969.
3. "Motor rivojlanishi va kognitiv rivojlanishning, hamda miyacha va prefrontal korteksning yaqin o'zaro bog'liqligi." Bola Rivojlanishi, 1998,
4. "Tengdoshlar bilan malakali o'yin rivojlanishidagi ketma-ketliklar: Yosh bolalarda ijtimoiy va ramziy o'yin." Taraqqiyot Psixologiyasi, 1992,
- 5 Rivojlanish psixologiyasi: Bolalik va o'smirlik. 2014.